

Жосан О.Е.

м. Кіровоград

СИСТЕМА ЕКСПЕРТИЗИ ШКІЛЬНОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ЯК КОМПОНЕНТ СУЧАСНОГО ПІДРУЧНИКОЗНАВСТВА

Аналізується система експертизи навчальної літератури для загальної середньої освіти у контексті сучасних тенденцій розвитку підручничознавства.

Ключові слова: *навчальна література, шкільний підручник, система експертизи навчальної літератури, загальна середня освіта, підручничознавство.*

Постановка проблеми

Проблема якості навчальної літератури тісно пов'язана з теорією підручничознавства на конкретному етапі розвитку загальної середньої освіти. Підручничознавство — це галузь наукового дослідження, що вивчає психолого-педагогічні, дидактико-методичні й ергономічні аспекти навчальної книги, тобто розвивається на стику педагогіки та книгознавства.

Предметом сучасного шкільного підручничознавства, на мою думку, є комплексне й системне вивчення всіх проблем, пов'язаних із теорією та методикою розроблення, експертизи, видання навчальної літератури та її використання в навчально-виховному процесі загальноосвітніх навчальних закладів.

Цікаві, оригінальні, науково обґрунтовані розв'язання завдань щодо підготовки та експертизи підручника збагачують підручничознавство, виступають джерелом нових ідей, теоретичних положень [2, 4].

Проблемами експертизи шкільної навчальної літератури свого часу займалися відомі вітчизняні вчені: К. Ушинський, О. Боданська, Ю. Бабанський, В. Бейлінсон, В. Беспалько, Г. Ващенко, Д. Зуєв, Н. Менчинська, Є. Перовський та ін. Сучасні українські науковці: В. Бевз, Т. Бойченко, Н. Бібік, Л. Горяна, І. Гудзик, Я. Кодлюк, Т. Лукіна, О. Ляшенко, В. Мадзігон, Н. Матяш, О. Савченко, О. Топузов, А. Фурман та ін. — також досліджують проблеми створення сучасного підручника для загальноосвітньої школи. Питанням же вивчення, аналізу, конкретизації, узагальнення та систематизації проблем, пов'язаних із змістом, формами та методами здійснення експертизи шкільної навчальної літератури у контексті сучасного підручничознавства, на мою думку, приділяється недостатньо уваги.

Метою написання статті є спроба узагальнити й систематизувати існуючі в нашій країні види експертизи навчальної літератури для загальноосвітніх навчальних закладів та визначити шляхи її удосконалення.

Виклад основного матеріалу

Розглянемо узагальнені відомості про систему експертизи якості навчальної літератури для загальної середньої освіти, що склалася в нашій країні (табл. 1). *Наукову експертизу* здійснює Національна академія наук України (далі — НАН, а *психолого-педагогічну* — Національна академія педагогічних наук України (далі — НАПН). Порядок здійснення таких експертиз, критерії оцінювання та методики виставлення рейтингів розробляють НАН України та НАПН України. *Незалежну експертизу* рукопису підручника з кожного навчального предмета та кожного рівня його змісту навчання (один науково-педагогічний працівник, а також два методисти і два вчителі відповідного фаху).

Після незалежної, наукової та психолого-педагогічної експертиз проводиться розширена експертиза навчальної літератури. Інколи в науково-методичній літературі її називають «експертизою на робочому місці» або «експертизою в умовах навчально-виховного процесу». У нормативних документах Міністерства освіти і науки України така експертиза навчальної літератури називається *апробацією*.

У двох із чотирьох видів експертизи шкільної навчальної літератури беруть участь, крім науково-педагогічних працівників, методисти районних і міських методичних кабінетів (центрів) та вчителі загальноосвітніх навчальних закладів.

У процесі дослідження здійснено спробу визначення понять *технологій незалежної експертизи та апробації навчальної літератури*.

Технологія незалежної експертизи шкільної навчальної літератури — це упорядкована система дій Міністерства освіти і науки України, обласних (республіканського — АР Крим) органів управління освітою, незалежних експертів щодо здійснення процедури аналізу й оцінювання рукописів підручників (посібників) для учнів загальноосвітніх навчальних закладів за певною схемою, розробленою та затвердженою за участі науковців, педагогічних працівників і методистів, з метою визначення їх відповідності вимогам Державних стандартів початкової, базової і повної загальної середньої освіти.

Таблиця

**Система експертизи навчальної літератури
для загальної середньої освіти України**

№ з/п	Заходи	Хто здійснює	Результати
1	Наукова експертиза	Національна академія наук України (НАН). Порядок проведення експертизи, розробку критеріїв оцінювання та методики виставлення рейтингів здійснює НАН	Ухвалюється рішення про можливість проведення апробації підручника
2	Психолого-педагогічна експертиза	Національна академія педагогічних наук України (НАПН). Порядок проведення експертизи, розробку критеріїв оцінювання та методики виставлення рейтингів здійснює НАПН	Ухвалюється рішення про можливість проведення апробації підручника
3	Незалежна експертиза	Незалежні експерти, до складу яких входять науково-педагогічні працівники, методисти і вчителі відповідного фаху	Ухвалюється рішення про можливість проведення апробації підручника
4	Апробація	Вчителі загальноосвітніх навчальних закладів вищої кваліфікаційної категорії; учні та батьки учнів відповідно до Положення про апробацію та моніторингові дослідження навчальної літератури для загальноосвітніх навчальних закладів та інших нормативних документів	Ухвалюється рішення про можливість використання підручника в навчально-виховному процесі

Незалежна експертиза рукописів підручників (посібників) для учнів загальноосвітніх навчальних закладів здійснюється в процесі конкурсного відбору якісного навчально-методичного забезпечення переходу старшої школи на профільне навчання, поетапного запровадження Державних стандартів початкової, базової і повної загальної середньої освіти [6].

Алгоритм проведення незалежної експертизи рукописів підручників зображено на рис. 1.

Виходячи з того, що *експертна оцінка* — це експертне судження, висловлене в кількісній та якісній формах, для незалежних експертів міністерством спільно з НАПН України розроблено оцінні листи, в яких основні параметри оцінюються за бальною шкалою. Експерт, що здійснює експертизу рукописів, несе персональну відповідальність за конфіденційність, вірогідність і повноту аналізу рукопису, об'єктивність та обґрунтованість зроблених висновків. Список *незалежних експертів* формується за пропозиціями Міністерства освіти і науки Автономної Республіки Крим, управлінь освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, він є відкритим; склад експертів оприлюднюється на сайті МОН не пізніше за 10 днів до оголошення про початок конкурсу [6].

За результатами аналізу кожного рукопису експерт готує відповідний експертний висновок, де кожна оцінка має бути прокоментована й аргументована. Експертний висновок має закінчуватися загальною оцінкою рукопису із зазначенням його переваг або недоліків у порівнянні з іншими рукописами та висновків щодо доцільності його використання в загальноосвітніх навчальних закладах [5].

У процесі здійснення незалежної експертизи у експертів виникає чимало труднощів, пов'язаних насамперед з відсутністю потрібних коментарів та роз'яснень щодо технологічних особливостей заповнення оцінного листа.

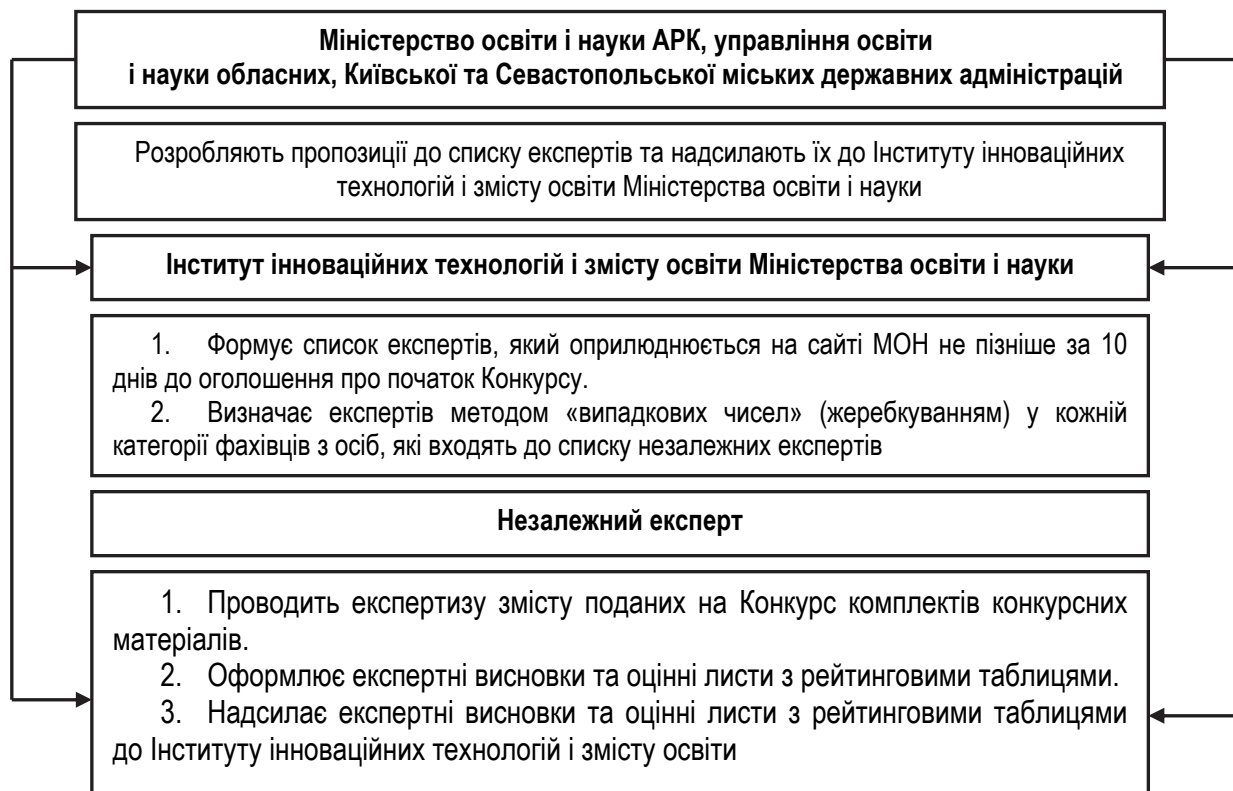

Рис. 1. Алгоритм проведення незалежної експертизи рукописів підручників

Методисти обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти пропонують внести зміни до змісту і структури оцінного листа. На їхню думку, слід розширити діапазон оціночної шкали конкурсу, оскільки запропонований їй варіант (4–5 балів) не дає можливості об'єктивно виокремити кращий рукопис. Так, найяскравіший, на їхній погляд, варіант рукопису підручника з біології Б-905, який має значні переваги над конкурентами, реально втрачає в балах міру величини відриву. Крім того, доцільно було б зменшити кількість груп критеріїв оцінювання через об'єднання споріднених [3, 62–64].

Нерідко відповідальні особи Міністерства освіти і науки стикаються з труднощами, пов'язаними з математичним опрацюванням результатів експертизи. Адже будь-яка, навіть дрібна помилка може призвести до неправильного трактування позиції експерта і, у свою чергу, до невірної оцінки рукопису. Один із можливих підходів щодо вирішення проблеми опрацювання даних пропонує Ю. Жук. Сутність його моделі оцінювання полягає у тому, що деяка кількість експертів у тій предметній галузі, до якої належить підручник, згідно з визначеною та затвердженою МОН України методикою, виносить власне судження щодо рівня відповідності параметрів рукопису підручника певним критеріям. У більшості випадків кожне судження експерта фіксують цілим числом (балом) a_{ij} . ($j = 1, m, i = 1, n$ де m — кількість експертів, n — кількість об'єктів оцінювання), тобто здійснюється процес квантифікації. У такий спосіб оцінка якості (судження експерта) переводиться у порядкову шкалу, для якої припустимі монотонні перетворення.

Унаслідок квантифікації одержується матриця оцінок для кожного з n параметрів $|a_{ij}|$ розміром $m \times n$. Підсумовуючи бали, які виставив кожен j -й експерт за кожен i -й параметр, тобто визначаючи суму по стовпчиках матриці $|a_{ij}|$ за формулою

$$A_{ij} = \sum_n^m a_{ij},$$

одержуємо рядок результатів оцінювання об'єкта розміром m (по кількості експертів).

Суму балів A_i можна розглядати як інтегральну числову характеристику рівня якості підручника, що склалася внаслідок оцінювання кожного фактора (внутрішнього параметра зразка), який впливає на результат оцінювання.

Перевагами апріорного оцінювання є порівняльна простота організації процедури та оперативність одержання результатів. До недоліків можна віднести велику залежність результатів від якості організації експертизи і добору експертів, тобто певний рівень суб'єктивності. Крім того, при оцінюванні тих чи інших факторів (параметрів) експерти користуються своїм колишнім досвідом або поглядами (саме тому експертизу називають апріорною). Звідси правильна постановка питань і вибір факторів оцінювання мають особливе значення й істотно впливають на результати експертизи [1, 8–9].

Технологія апробації шкільної навчальної літератури — це упорядкована система дій Міністерства освіти і науки України, обласних (республіканського — АР Крим) та місцевих органів управління освітою, закладів післядипломної педагогічної освіти, загальноосвітніх навчальних закладів, учителів, учнів і батьків щодо дослідження якості програм і підручників (посібників), їх відповідності вимогам державних стандартів початкової загальної освіти, початкової загальної для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, та базової і повної загальної середньої освіти з метою удосконалення, схвалення або відхилення навчальних видань.

Апробація навчальної літератури здійснюється згідно з наказом Міністерства освіти і науки. До неї залучаються досвідчені вчителі (як правило, вчителі-методисти), які володіють прийомами дослідницької роботи. Апробація передбачає: проведення експертизи навчального видання вчителями, методистами, науковцями, які визначають науково-методичний рівень навчального видання, що апробується; вивчення думки вчителів, учнів, їхніх батьків щодо якості навчального видання; проведення щонайменше двох контрольних зрізів засвоєння учнями навчального матеріалу; оцінювання видання згідно із санітарно-гігієнічними та психолого-педагогічними вимогами до навчальної книги.

Під час заповнення експертного висновку у вчителів досить часто виникають певні труднощі. Найпоширенішими з них є такі: 1) не всі наукові терміни й поняття є для них зрозумілими. Зокрема, багато плутанини трапляється навколо пунктів «Відповідність навчального матеріалу (фактів, понять, законів) сучасному їх трактуванню і науковому тлумаченню» та «Філософсько-світоглядна підготовка учнів, вироблення в них ціннісного ставлення до життя, сенсу життя». Дехто із учителів вважає науковим лише атеїстичний підхід до трактування фактів і явищ, що є для сучасної науки неприпустимим. Виникають проблеми з правильним тлумаченням терміна «Ергономіка», а також вчителі не завжди можуть чітко розмежувати поняття й терміни, що містяться у пунктах «Розвивальний ефект навчального матеріалу» та «Дидактична досконалість навчальної книги», оскільки у їх змісті є багато спільного; 2) під час опрацювання пункту «Виховний потенціал навчального матеріалу» переважна більшість учителів стикаються з проблемою, що пов'язана із визначенням рівня висвітлення у цьому підручнику таких напрямів виховної роботи, як «Моральне виховання учнів, формування етичних норм і гуманістичних ціннісних орієнтацій», «Виховання в учнів громадянської позиції, патріотичних почуттів, соціальної активності та відповідальності, толерантності в міжнаціональних стосунках» (якщо мова йде про апробацію підручників з математики, фізики, інформатики, трудового навчання); «Екологічне виховання, спрямованість на дбайливе ставлення до природи, відповідальність за її збереження та охорону» (коли йдеться про окремі курси української літератури, історії стародавнього світу, історії України, риторики тощо).

У нормативних документах та науково-методичній літературі знайти конкретні рекомендації стосовно розв'язання зазначених проблем не вдалося. Використовуючи власний досвід роботи, у цьому випадку можу порадити: 1) перед початком аналізу підручника, згідно з пунктом «Виховний потенціал навчального матеріалу», визначити разом з колегами пріоритетні та другорядні для цього підручника напрями виховної роботи. Другорядним напрямом можна приділяти менше уваги або ж зовсім на них не зважати. Дійсно, чи є потрібним у підручнику з алгебри ґрунтовне висвітлення питань, наприклад, з морального виховання учнів, формування етичних норм і гуманістичних ціннісних орієнтацій, виховання в учнів громадянської позиції, патріотичних почуттів, соціальної активності, толерантності в міжнаціональних стосунках. Авжеж автор має тримати у полі зору всі напрями виховної роботи, але все ж таки передусім залучати до змісту підручника ті з них, які є найближчими саме для алгебри; 2) при виставленні усередненої оцінки за цим пунктом другорядні для цього підручника напрями виховної роботи не слід враховувати, оскільки, якщо їх розкриття в підручнику оцінювати в 0, 1, 2 бали, загальна його оцінка може стати неправильною, необ'єктивною і несправедливою.

Зазначені вище труднощі є здебільшого наслідком *уніфікації критеріїв оцінювання* підручників різних освітніх галузей, яку справедливо критикують деякі педагоги. Наприклад, І. Смагін вважає, що оцінка підручників за визначеними параметрами буде коректною лише у шкалі критеріальних вимог певної освітньої (предметної чи галузевої) системи [7]. Повністю розділяю таку думку, оскільки вона підтверджується моєю практикою. Дійсно, неможна оцінювати підручники, наприклад, з алгебри, історії та трудового навчання, за однаковими параметрами. Проте, зважаючи на існуючу сьогодні і широко впроваджену Міністерством освіти і науки України уніфіковану систему оцінювання якості підручників, можу лише рекомендувати відповідальним за проведення апробації методистам районних (міських) методичних кабінетів та вчителям **аданувати** зазначені вище експертний висновок та анкети для респондентів апробації до специфіки визначеного предмета або певної освітньої галузі, використовуючи при цьому потенціал методичного об'єднання вчителів.

Будь-яка експертиза має закінчуватися відповідним рішенням. Якщо після незалежної, наукової та психолого-педагогічної експертизи розглядається доцільність передачі підручника для проведення апробації, то апробація має на меті ухвалення рішення про *можливість використання цього підручника в навчально-виховному процесі*. Саме після апробації та виправлення авторами підручника недоліків, виявлених у процесі його апробації, даному підручнику присуджується відповідний гриф. Рішення про це ухвалює Міністерство освіти і науки України.

Висновки

Предметом сучасного шкільного підручникомознавства є комплексне й системне вивчення усіх проблем, пов'язаних із теорією та методикою розроблення та використання навчальної літератури в навчально-виховному процесі загальноосвітніх навчальних закладів. Важливе місце у цій роботі займає вивчення проблем організації та здійснення експертизи якості шкільних підручників.

У нашій країні склалася система експертизи якості підручників для загальноосвітніх навчальних закладів, компонентами якої є наукова, психолого-педагогічна, незалежна експертизи та апробація.

Практика здійснення експертизи шкільної навчальної літератури свідчить про деякі її успіхи та про численні недоліки та проблеми, що потребують розв'язання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жук Ю.О. Оцінювання рівня якості шкільних підручників: модель опрацювання результатів апріорної експертизи / Ю.О. Жук // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць. — К. : Наук. думка, 2009. — Вип. 9. — С. 7–17.
2. Кодлюк Я.П. Теорія і практика підручникотворення у галузі початкової освіти України (1960–2000 рр.) : дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 / Я.П. Кодлюк. — К., 2005. — 454 с.
3. Литвин С.М. Проблеми творення нових підручників біології / С.М. Литвин // Стан і перспективи апробації шкільної навчальної літератури : матер. Всеукр. наук.-метод. конф. (Кіровоград, 28–29.10.2009 р.) / МОН, АПН України [та ін.]. — Кіровоград : КОІППО, 2009. — С. 59–64.
4. Положення про апробацію та моніторингові дослідження навчальної літератури для загальноосвітніх навчальних закладів : наказ Міністерства освіти і науки України від 08.05.2008 р. № 401. — Режим доступу : <http://www.sasl.at.ua/load/4-1-0-65>
5. Про затвердження інструктивно-методичних матеріалів до складання експертних висновків та заповнення оцінних листів предметними експертними комісіями Всеукраїнського конкурсу рукописів підручників для учнів 11 класу : наказ Ін-ту інноваційних технологій і змісту освіти від 26.11.2010 р. № 322. — Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua/>
6. Про проведення Всеукраїнського конкурсу рукописів підручників для учнів 10 класу загальноосвітніх навчальних закладів : наказ міністерства освіти і науки України від 09.09.2009 р. № 836. — Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua/>
7. Смагін І.І. Актуальні проблеми теорії суспільствознавчого шкільного підручника з позиції аналізу освітніх систем / І.І. Смагін // Вісник ЖДУ. Педагогічні науки. — 2010. — Вип. 50. — С. 134–137.

Жосан А.Э.

СИСТЕМА ЭКСПЕРТИЗЫ ШКОЛЬНОЙ УЧЕБНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ КАК КОМПОНЕНТ СОВРЕМЕННОГО УЧЕБНИКОВЕДЕНИЯ

Анализируется система экспертизы учебной литературы для общеобразовательной средней школы в контексте современных тенденций развития учебниковедения.

Ключевые слова: учебная литература, школьный учебник, система экспертизы учебной литературы, общее среднее образование, учебниковедение.

Josan A.E.

SYSTEM EXPERTISE OF TEXTBOOKS AS A COMPONENT OF NEW SCHOOL BOOK THEORY

There are the system expertise of the textbooks for secondary and high schools in the context of current trends of the school textbook theory.

Key words: school literature, school textbook, expertise of the textbooks for secondary school, secondary school, high school, the school textbook theory.